

Original Research Paper

MƏMMƏD ARAZ POEZİYASININ FONETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Arif Ağalarov

<https://orcid.org/0009-0005-3361-2497>

¹Naxçıvan Dövlət Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Article history

Received: 21.09.2026

Revised: 29.09.2026

Accepted: 10.10.2026

*Corresponding Author: Arif

Ağalarov, Naxçıvan Dövlət

Universiteti, Naxçıvan, Azərbaycan

Email: arifagalarov@ndu.edu.az

Xülasə

Məqalədə Məmməd Araz poeziyasının fonetik xüsusiyyətləri fonostilistik yanaşma əsasında araşdırılır. Şairin poetik dilində assonans, alliterasiya, səs təkrarları, fonetik paralelizm, heca, ritm, qafiyə, intonasiya, pauza və vurğunun bədii funksiyaları müəyyən edilir. Tədqiqatda fonetik vasitələrin yalnız poetik ahəng yaratmadığı, eyni zamanda emosional ekspressiyanı gücləndirdiyi, obrazların akustik səciyyəsinə formalaşdırdığı, fikrin yadda qalmasına və aforistik ifadə tərzinin yaranmasına xidmət etdiyi göstərilir. Məmməd Arazın xalq danışq dili, folklor və klassik poeziya ənənələri ilə bağlılığı da fonetik təşkil baxımından nəzərdən keçirilir. Dialektizmlər, söz yaradıcılığı və onomastik vahidlərin poetik səslənməyə təsiri ayrıca təhlil edilir. Nəticədə müəyyən edilir ki, Məmməd Arazın fonetik üslubu səs, məna, ritm və intonasiyanın qarşılıqlı əlaqəsi əsasında formalaşan bütöv poetik sistemdir.

Açar sözlər: *Məmməd Araz, poetik dil, fonetika, fonostilistika, assonans, alliterasiya, ritm, qafiyə, intonasiya, dialektizm, poetik üslub*

GİRİŞ

Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında poeziyanın xüsusi mövqeyi vardır. Poetik mətn dilin fonetik, leksik, qrammatik və sintaktik imkanlarının estetik məqsədlərlə təşkilinə geniş şərait yaradır. Bu baxımdan Məmməd Araz yaradıcılığı özünəməxsus dil və üslub sistemi ilə diqqəti cəlb edir. Şairin poetik dili xalq danışq dilinin canlılığı, folklor ənənəsinin ritmik xüsusiyyətləri, klassik poeziyanın ahəng prinsipləri və müasir poetik təfəkkürün sərbəstliyi ilə səciyyələnir.

Məmməd Arazın yaradıcılığında hər bir söz yalnız nominativ funksiya daşıyır; sözün səs tərkibi, ritmik mövqeyi və intonasiya daxilindəki yeri də poetik mənanın formalaşmasına xidmət edir. Səslərin təkrarı, müəyyən samit və saitlərin sıxlaşması, heca quruluşu, qafiyə, vurğu və pauza şairin poetik nitqinin musiqiliyini və emosional təsirini artırır. Bu səbəbdən Məmməd Araz poeziyasının fonetik səviyyəsinin araşdırılması onun fərdi üslubunun daha dolğun müəyyənəndirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Məqalənin məqsədi Məmməd Araz poeziyasında fonetik vasitələrin işlənmə xüsusiyyətlərini sistemləşdirmək və onların bədii-estetik funksiyalarını müəyyənləşdirməkdir. Tədqiqatda təsviri, struktur-funksional, müqayisəli və kontekstual təhlil üsullarından istifadə edilmişdir. Araşdırmanın əsas materialını Məmməd Arazın seçilmiş əsərləri təşkil edir.

ƏSAS

Məmməd Araz poeziyasının fonetik quruluşunda danışiq intonasiyası ilə poetik ahəngin vəhdəti əsas xüsusiyyətlərdəndir. Şairin dili xalq danışığına yaxın olduğundan misralar çox zaman təbii nitq axını təsiri yaradır. Bununla belə, bu təbiilik poetik təşkilin sadəliyi anlamına gəlmir. Səslərin təkrarı, daxili ritm və qafiyə əlaqələri mətnin xüsusi musiqiliyini formalaşdırır.

Şairin fonetik sistemində səslərin semantik və emosional yük qazanması diqqət çəkir. Məsələn, q, ç, ş, r kimi samitlərin müəyyən kontekstlərdə sıxlaşması sərtlik və gərginlik təsiri yarada bilər. Əksinə, açıq saitlərin və sonor səslərin üstünlük təşkil etdiyi söz sıraları daha yumşaq və axıcı səslənmə formalaşdırır. Bu təsirlər universal fonetik qanun kimi deyil, poetik kontekst daxilində meydana çıxan fonostilistik imkan kimi qiymətləndirilməlidir.

Assonans müəyyən sait səslərin təkrarına əsaslanan fonetik vasitədir. Məmməd Araz poeziyasında saitlərin təkrarı misraların melodikliyi və daxili axıcılığını gücləndirir.

Mən yuxuda görmüş idim neçə il əvvəl,

Sən ünvanım sel ağzında uçuq çadırdı.

(M.Araz, 1986, s. 29)

misralarında müxtəlif saitlərin təkrarı nitq axınının melodik təşkilinə kömək edir.

Gözümün aynası, oyat nurunu,

Boylan ürəyimə bir səhar çağ

(M.Araz, 1986, s. 156)

misralarında da o, ü, a, ə saitlərinin müxtəlif mövqələrdə təkrarı çağırış intonasiyasını və poetik axıcılığı gücləndirir.

Alliterasiya isə eyni və ya yaxın samitlərin təkrarına əsaslanır. “Bu daş çoxdan atılmışdı, indi çatırdı” (M.Araz, 1986, s. 75) misrasında ç, t, d səslərinin təkrarı sözlər arasında fonetik əlaqə yaradır və hərəkət təsirini gücləndirir. Alliterasiya Məmməd Arazda yalnız dekorativ vasitə deyil; o, ritmik quruluşu möhkəmləndirir, emosional gərginliyi artırır və müəyyən obrazların akustik səciyyəsinə formalaşdırır.

Məmməd Araz poeziyasında səs təkrarları çox zaman leksik və sintaktik paralelizmlə birlikdə çıxış edir. Eyni sözün, şəkilçinin və ya yaxın səslənən sözlərin təkrar edilməsi fikrin vurğulanmasına

və misraların fonetik cəhətdən bağlanması xidmət edir. “Əlim çatmaz, Ünüm yetməz” (M.Araz, 2004, s. 156) ifadəsində -məz şəkilçisinin təkrarı ritmik bütövlük yaradır, “ün” sözünün isə birbaşa səs anlayışı bildirməsi fonetik-semantik əlaqəni gücləndirir.

“Yalanlar, filanlar” tipli nümunələrdə səs uyğunluğu ilə məna arasında xüsusi münasibət yaranır. Eyni sonluğun təkrarı ifadəni yadda qalan edir və şairin danışq dilinə yaxın, aforistik ifadə tərzini möhkəmləndirir. Söz yaradıcılığında işlənən eyni şəkilçili söz sıraları da fonetik paralelizmin başqa formasını təşkil edir.

Azərbaycan şeirinin ənənəvi ritmik sistemində heca mühüm rol oynayır. Məmməd Arazın şeirlərində heca quruluşu ilə danışq intonasiyasının qarşılıqlı münasibəti diqqəti cəlb edir. Ritmin yaranmasında yalnız heca sayı deyil, vurğuların yerləşməsi, sözlərin uzunluğu, sait və samitlərin ardıcılığı, eləcə də sintaktik pauzalar iştirak edir.

“Tanrım, məni məndən qoru bu yaşda:

Hər döngəyə döndərməyim döngəmi,

Boyaqçıdan borc almayım rəngimi,

Zumaçıya pay verməyim cəngimi...”

(M.Araz, 2004, s. 156)

nümunəsində təkrarlar və misraların sintaktik quruluşu ritmik bütövlük yaradır. “Bir də” söz birləşməsinin təkrarlandığı nümunələrdə isə eyni fonetik-sintaktik vahid emosional yüksəlişi təmin edir. Beləliklə, Məmməd Arazda ritm fikrin məzmununa uyğun dəyişən dinamik poetik vasitədir.

Qafiyə misraların sonlarında eyni və ya yaxın səslərin təkrarlanması yolu ilə poetik bütövlük yaradır. Məmməd Arazın poeziyasında qafiyə formal uyğunluqla məhdudlaşmır; o, mənə əlaqəli anlayışları bir poetik çərçivədə birləşdirir və fikrin yadda qalmasını təmin edir. “Sırr açar, dər-açar açarımız da, / Od donsa, buz yansa – inam ələnməz. / Söz açıq olanda içərimizdə / Yalanlar, filanlar qafiyələnməz” (M.Araz, 1986, s. 56) nümunəsində qafiyə səs uyğunluğu ilə yanaşı semantik qarşılaşdırmanı da gücləndirir.

Poetik intonasiya Məmməd Arazın fərdi üslubunun mühüm göstəricilərindəndir. Müraciət, sual, nida, etiraz və daxili monoloq formaları müxtəlif intonasiya modelləri yaradır. “Qardaş!” kimi müraciətlər intonasiya mərkəzinə çevrilir. Tire, vergül, çox nöqtə və misra qırılması isə səsli oxu zamanı pauzanı istiqamətləndirir. “Mən Koroğlu, / Vaxt dəyirman / Ömürdən...” (M.Araz, 1986, s. 76) kimi quruluşlarda qısa misralar fikrin mərhələli açılmasını təmin edir. Çox nöqtə düşüncənin davamlılığı və tamamlanmamışlıq təsiri yaradır.

Məmməd Arazın poetik dilində xalq danışığına və dialektal leksikaya yaxınlıq mühüm xüsusiyyətdir. “Ün”, “kirimək”, “irişmək”, “cəhlim”, “yapmaq”, “qafa”, “devikmək”, “təntimək”, “sicim”, “örkən” kimi vahidlər poetik mətnə canlı danışığa çaları gətirir. Bu sözlərin işlənməsi yalnız leksik seçim deyil, həm də mətnin eşidilən, danışığa xarakterli səslənməsini gücləndirir.

“Ünüm yetməz” ifadəsində sözün özünün səs anlayışını bildirməsi fonetik və semantik səviyyələrin birləşməsini göstərir. Dialektal və danışığa elementləri şairin milli və regional kolorit yaratmasına, poetik mətnlə oxucu arasında təbii ünsiyyət qurmasına imkan verir.

Məmməd Arazın söz yaradıcılığında eyni şəkildənin ardıcıl işlədilməsi fonetik və morfoloji paralelizm yaradır. “Şumçu işləyən, çənçi işləyən, / sovrucu işləyən, dənçi işləyən” tipli sıralarda -çı/-çi şəkilçisinin təkrarı müxtəlif anlayışları eyni səs qəlibində birləşdirir və ritmik sıra yaradır.

Yeni sözlərin mövcud morfoloji modellərə əsaslanması onların poetik mətnə təbii səslənməsinə şərait yaradır. Belə vahidlər həm yeni məna yaradır, həm də şeirin ritminə uyğun fonetik quruluş formalaşdırır. Deməli, şairin söz yaradıcılığında fonetik ahəng leksik yeniliklə birlikdə fəaliyyət göstərir.

Məmməd Araz poeziyasında Araz, Kür, Xəzər, Göygöl, Şahdağ, Xudafərin və digər coğrafi adlar yalnız məkan bildirən vahidlər deyil, milli və emosional assosiasiyalar yaradan poetik elementlərdir. Bu adların fonetik quruluşu da misranın ritminə təsir göstərə bilər. “Araz” ikihecalı, yığcam və axıcı fonetik quruluşu ilə şairin poetik mətnində müxtəlif ritmik mövqelərdə işlənməyə əlverişlidir.

“Kür” qısa fonetik vahid kimi ritmi sıxlaşdırır, “Xəzər” ikihecalı quruluşu ilə misranın axınına uyğunlaşır, “Göygöl” isə öz daxili səs uyğunluğu ilə fonetik ahəng yarada bilər. Bununla belə, xüsusi adların emosional təsiri birbaşa onların səs tərkibi ilə müəyyənləşmir; əsas məsələ konkret poetik kontekstdə həmin vahidlərin semantik və fonetik imkanlarının birləşdirilməsidir.

Araz poeziyasında fonetik vasitələr bir-birindən təcrid olunmuş hadisələr kimi çıxış etmir. Assonans, alliterasiya, ritm, qafiyə, intonasiya və səs təkrarları eyni mətn daxilində qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərə bilər. Bu vasitələrin əsas funksiyalarından biri emosional ekspressiyanı gücləndirməkdir. Digər mühüm funksiya obrazın akustik şəkildə canlandırılmasıdır. Təbiət, daş, külək, uzaqlıq, səs və susqunluq kimi anlayışlar müəyyən fonetik quruluşlu sözlərin seçimi ilə daha təsirli təqdim oluna bilər.

Fonetik təşkil həm də poetik yaddaş və aforistik ifadə üçün əhəmiyyətlidir. Təkrar, qafiyə və ritm fikrin yığcam və yadda qalan formada təqdim edilməsinə imkan verir. Məmməd Arazın aforistik ifadə tərzində səs və ritm məna ilə birlikdə işləyərək poetik fikrin təsir gücünü artırır.

Şairin fonetik fərdiliyini üç əsas istiqamətdə ümumiləşdirmək mümkündür: səsin mənə ilə əlaqələndirilməsi; xalq və klassik poetik ənənələrin fonetik imkanlarının müasir poetik ifadə ilə birləşdirilməsi; ritm, qafiyə və intonasiyanın ideyanın emosional təqdimatına tabe etdirilməsi. Bu xüsusiyyətlər Məmməd Arazın poetik dilinin bütövlüyünü və fərdiliyini müəyyənləşdirir.

NƏTİCƏ

Araşdırma göstərir ki, Məmməd Araz poeziyasının fonetik xüsusiyyətləri şairin ümumi dil və üslub sistemindən ayrılmazdır. Assonans və alliterasiya poetik ahəngin əsas vasitələri kimi çıxış edir; saitlərin təkrarı melodik axını, samitlərin təkrarı isə ritmik və emosional enerjini gücləndirir. Səs təkrarları və fonetik paralelizmlər fikrin vurğulanmasına, misraların bir-biri ilə bağlanmasına və ifadənin yadda qalmasına xidmət edir.

Qafiyə və ritm poetik mətnin zaman və səs baxımından bütövlüyünü təmin edir. İntonasiya, pauza və vurğu isə şeirin emosional istiqamətini müəyyənləşdirir və xüsusilə səsli ifadə poetik mənənin açılmasına kömək edir. Dialektizmlər və xalq danışığı elementləri mətnə canlılıq və milli kolorit gətirir, söz yaradıcılığı isə fonetik və morfoloji paralellər vasitəsilə ritmik təşkilə qoşulur.

Onomastik vahidlər, xüsusilə Araz, Kür, Xəzər, Göygöl və Xudafərin kimi adlar həm milli-semantik, həm də fonetik-poetik yük daşıyır. Ümumilikdə, Məmməd Arazın fonetik üslubu səs, mənə, ritm, intonasiya və obrazın vəhdəti əsasında formalaşan sistemli poetik hadisədir. Buna görə onun dil və üslub xüsusiyyətlərinin hərtərəfli öyrənilməsi fonetik səviyyənin də sistemli tədqiqini tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Araz M. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərnəşr, 1986.
2. Araz M. Seçilmiş əsərləri: iki cild. I cild. Bakı: Lider Nəşriyyat, 2004.
3. Araz M. Seçilmiş əsərləri: iki cild. II cild. Bakı: Lider Nəşriyyat, 2004.
4. Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. I cild. Bakı: ADU-nun nəşri, 1976.
5. Hacıyev T. Şeirimiz. Nəsrimiz. Ədəbi dilimiz. Bakı: Yazıçı, 1990.
6. Hüseynov M. Dil və poeziya. Bakı: Elm, 2008.
7. Hüseynov M. Şeirşünaslıqda dil sənətkarlığı. Bakı: Elm, 2007.
8. Hüseynov M. Frazеoloji birləşmələr poetik mətnin obrazlı dayacağı kimi. ADPU-nun xəbərləri, 2003.
9. Kərimova D. Məmməd Arazın poeziya dili. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2014.
10. Qarayev Y. Poeziya və nəsr. Bakı: Yazıçı, 1989.
11. Qurbanov A. Azərbaycan onomalogiyası məsələləri. Bakı, 1986.

12. Qurbanov A. Azərbaycan onomastikası. Bakı, 1986.
13. Verdiyeva Z., Ağayeva F., Adilov M. Azərbaycan dilinin semasiologiyası. Bakı, 1979.

SUMMARY

PHONETIC FEATURES OF MAMMAD ARAZ'S POETRY

This article examines the phonetic features of Mammad Araz's poetry, focusing on the role of phonetic devices in the formation of the poet's individual style. The study analyzes such phonetic and stylistic elements as assonance, alliteration, sound repetition, phonetic parallelism, syllable structure, rhythm, rhyme, intonation, pause, and stress. Particular attention is paid to the role of these devices in creating the musicality, emotional expressiveness, and aesthetic impact of poetic language. The phonetic and stylistic functions of dialectisms, word-formation features, onomastic units, and phraseological expressions in Mammad Araz's poetry are also considered. The analysis demonstrates that the purposeful use of sound patterns and phonetic structures is one of the important factors shaping the poet's distinctive poetic language and individual style.

Keywords: *Mammad Araz, poetry, poetic language, phonetics, phonetic stylistics, assonance, alliteration, sound repetition, rhythm, rhyme, intonation*

This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license

